

Summary
Liubov Poltorak

Role of Art Therapy Methods in Future Social Workers' Professional Activity

The article reviews topicality of art therapy methods in social work, determines main problems and groups of customers where art therapy is mainly used. Author declares that today social workers use methods of art therapy mostly with such categories of their customers as: families, people with physical disabilities, gifted children, children with mental disabilities, teens, addicts and their families, HIV-infected persons. Main activities where art therapy is appropriately used where systematized and separated based on the analysis of scientific literature. They are: psychological, educational, preventive, educational and entertaining. Use of each art therapy method is reviewed according to separate examples.

Analyzes that were held show that art therapy methods are important and are necessary working with different groups of clients. Use of art therapy methods allows social workers to consider personality traits, life conditions and provide most effective process of influence on personality.

Key words: *social workers, methods of art therapy, psychological, educational, preventive, educational and entertaining directions of activity.*

Дата надходження статті: «01» квітня 2014 р.

УДК 378.147-057.875:37.124:009 (045)

ІРИНА ПРОЦЕНКО,
кандидат педагогічних наук
(м. Суми)

Формування професійно-творчих умінь студентів у процесі творчої діалогової взаємодії суб'єктів навчального процесу

У статті розкривається зміст експериментального дослідження евристичного діалогу як способу успішного формування професійних умінь творчого характеру майбутніх учителів гуманітарних дисциплін: інтелектуальних, конструктивних, організаційно-регулятивних та діалогічно-евристичних. Виокремлено основні етапи (мотиваційний, процесуально-діяльнісний та діагностичний) формування таких умінь, критерії для діагностичного вимірювання їх рівня. З'ясовано важливу роль професійно-творчих діалогових умінь при створенні творчих освітніх продуктів (твір-роздум, розповідь, науковий проект, реферат, есе, евристична бесіда) – основної мети евристичної навчальної діяльності. Визначено особливості застосування запитальної діяльності у груповій організації навчання студентів.

Ключові слова: *евристичний діалог, професійно-творчі вміння, діагностичне вимірювання, експериментальне дослідження, освітній продукт, запитальна діяльність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Одним із важливих і водночас складних завдань у підготовці майбутнього педагога є формування професійних творчих умінь – основи його фахової компетентності. Для формування таких умінь у традиційній педагогіці надто обмежені навчальні ресурси (мотивація, засоби, способи пізнавально-творчої діяльності тощо). Цю проблему на сьогодні можна розв'язати за допомогою дидактичних можливостей евристичного навчання, зокрема його невід'ємної складової – евристичної діалогової взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу. На сьогодні залишаються неопрацьованими методики оволодіння студентами загальними та спеціальними професійно-творчими вміннями. А з іншого боку, залишаються нез'ясованими умови формування та способи застосування цих умінь у процесі створення освітніх продуктів – основної мети навчання і професійної підготовки майбутнього вчителя.

Аналіз досліджень і публікацій... У річищах пошуків оптимальної технології навчання для успішного формування професійно-творчих умінь майбутнього вчителя стало важливим проведення експериментального дослідження з метою з'ясування форм та методів оволодіння цими вміннями в процесі евристичної діалогової взаємодії при створенні освітнього продукту. Як доводить аналіз науково-педагогічної літератури, зокрема праць В.Андреева [1], Н.Громової [2], О.Демченко [3], А.Короля [4], О.Кривонос [5], М.Лазарева [6], А.Хуторського [8] та інших, виявлено потужний потенціал навчального діалогу, умови його побудови та реалізації, проте немає єдиного підходу до способів оволодіння ними в евристичному навчанні.

Формулювання цілей статті... Мета статті – з'ясувати способи формування професійно-творчих умінь майбутніх педагогів у процесі їх навчальної евристичної діалогової взаємодії.

Виклад основного матеріалу... Формування професійно-творчих умінь є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності, який можна представити у вигляді послідовних етапів: мотиваційно-цільового (готовність, зацікавленість, наявність мотиву до професійної творчої діяльності); аксіологічного (усвідомлення цінності, задоволення, визнання пріоритетності творчої діяльності); когнітивного (наявність умінь використовувати знання і навички у нових, змінних, незвичайних умовах); операційного (ефективність і продуктивність творчої діяльності, постійне самовдосконалення майбутнього фахівця, здатність до співпраці); аналітично-рефлексивного (оволодіння аналітичними та оціночно-інформаційними вміннями, самокритичність, самоконтроль, самооцінка); індивідуально-творчого (гнучкість та варіативність мислення, готовність до професійної діяльності на евристичному, креативному рівнях).

Необхідною умовою успішного оволодіння професійно-творчими вміннями є систематичне й системне запровадження евристичного діалогу в навчальному процесі, де ініціатива від викладача систематично передається студенту на всіх етапах навчального процесу.

Процесуально-діяльнісний компонент забезпечувався технологією діалогової взаємодії, яка складається з кількох стадій (етапів), пов'язаних між собою.

Розглянемо більш докладно зміст експериментальної роботи на кожній стадії, а також методику запроваджених форм і методів формування професійно-творчих умінь студентів у процесі евристично-діалогової взаємодії.

На *першій стадії діалогової взаємодії* за допомогою професійно спрямованих евристичних запитань викладача (найчастіше після проведеної лекції), студенти письмово формулювали відповіді і, у свою чергу, ставили зустрічні запитання викладачу і товаришам стосовно щойно викладеної теми. Потім, одержавши список рекомендованих для самостійного вивчення джерел, студенти занотували основні проблемні запитання викладача до вивчення окремих статей, розділів посібників, монографій наукової літератури, джерел з Інтернету. На такі запитання після вивчення рекомендованої літератури студенти експериментальних груп відповідали на спеціально організованих консультаціях, колоквіумах, індивідуальних заняттях, вислуховували схвальні відгуки, доповнення, зауваження від викладача і товаришів, ставили (як обов'язковий продукт) власні запитання евристичного характеру іншим учасникам діалогової взаємодії.

Навчальний матеріал вивчався за допомогою таких форм та методів роботи: *лекція, бесіда, самостійне опрацювання наукової літератури з даного питання, обговорення, диспут, дискусія.*

Зауважимо, що до введення у процес навчання евристично-діалогічних методів прагнули надати студентам позитивний досвід спілкування з викладачем як із співрозмовником.

На початку вивчення нового матеріалу в рамках евристичного навчання відводили вступному слову викладача – короткій, виразній розповіді, де педагог передавав глибоке власне враження від літературного твору. Виразна, одночасно вдумлива й емоційна, розповідь викладача відповідала основним показникам і критеріям риторично досконалого, точного й переконливого слова, розроблених і апробованих на кафедрі педагогічної творчості та освітніх технологій Сумського державного педагогічного університету.

Викладач на цьому етапі представляв теоретичні основи окремих тем дисципліни, активно застосовуючи діалогічні методи і прийоми щодо тлумачення, пояснення окремих понять, принципів, закономірностей, застосовуючи при цьому вміння ставити доречні, коректні запитання і самому відповідати на них. У процесі лекції з використанням евристичного діалогу (лекція-діалог, лекція-бесіда) викладач застосовував співставлення, асоціації, протиставлення, порівняння різних поглядів і концепцій. Таким чином викладач перетворював розмірено монологічний розгляд проблеми в діалогову взаємодію з авторами різних теоретичних положень, підходів. Цю діалогову взаємодію він проводив із самим собою, авторами різних положень, з різними трактовками в історичному плані, а також постійно застосовуючи евристичні запитання описового характеру, пояснювального та прогностичного.

Запитальна діяльність не тільки оживляє лекційний матеріал, робить його привабливим і доступним, але й виконує важливу методологічну роль. Особливість евристичного підходу полягала в розв'язанні суперечностей, що виникли між позицією автора та власним баченням не лише викладача, але й аудиторії і самого студента. Адже, майбутній викладач, з одного боку, має виробити свою власну думку, погляд, з іншого, – він має проникнути в авторський задум, осмислити його ідею. Це з дидактичних позицій стосується не лише літератури, але й історії, мови, суспільствознавства та інших гуманітарних предметів.

Предметний тематичний зміст лекції з використання евристичного діалогу будували у вигляді проблемного питання або завдання, що відбиває ту або іншу педагогічну проблему, і розкривали шляхом подання викладачем аналізу її рішення (згодом до цієї роботи активно залучали студентів).

Слід зазначити, що відмінність діалогічно побудованої лекції від описаної в літературі проблемної лекції – в емоційній складовій діалогу, спонукаючого не лише до розумової діяльності,

але і до особової оцінки проблеми, що піднімається. Тому важливим завданням викладача було не лише передати інформацію, але й залучити студентів до аналізу об'єктивних протиріч розвитку педагогічного знання і способів їх рішення, сформуванню власну точку зору на поставлену проблему. Це сприяло розвитку мислення, стимулювало пізнавальну активність студентів.

Загальний ефект проблемної лекції визначається її змістом, способом організації спільної діяльності і засобами спілкування, що «трансляють» особу педагога. Тому намагалися, щоб «сміслова канва» лекції, побудована на основі евристично-діалогової взаємодії, була різною. Так, знання подавали у вигляді наукової педагогічної проблеми, у вигляді альтернативи, що представляє проблемну ситуацію (правильно – неправильно, істинно – неправдиво), у вигляді історичної розгортки проблемного поля тощо.

На практичному занятті проходив захист власних формулювань та аргументації певних теоретичних знань (понять, принципів, законів). Ці важливі результати самостійної роботи обговорювались і при необхідності рецензувались студентами й викладачем, зазначалися найбільш успішні досягнення в освоєнні теорії. До числа типових практичних завдань можна віднести такі: уточнення показників, якісних критеріїв створеного освітнього продукту, особливості побудови цих продуктів у процесі евристичної діалогової взаємодії.

Важливу роль у результатах захисту творчої роботи (продукту) відіграє підготовка до даного виду пізнавально-творчої (евристичної) діяльності. Ефективність змісту підготовки визначається освітніми результатами студента в ході захисту обраного освітнього продукту.

У процесі проведення експериментальних заходів часто виникала суперечність між необхідністю розв'язати основну проблему освітнього продукту і неспроможністю до цього значної частини студентів. Для того, щоб подолати цю суперечність, викладач організував евристичну діяльність студентів за методом генерації ідей, що нагадує «мозковий штурм», у процесі якої студенти виказували всі наявні у них ймовірні власні ідеї для вирішення завдання. Викладачем доброзичливо приймалися всі варіанти відповідей, але враховуючи, що студентам не завжди вдавалося самостійно вирішити складну навчальну проблему, викладач допомагав, настановлював їх на правильну відповідь, підказував шлях вирішення проблеми. Тобто, навчально-пізнавальна діяльність розвивалася по схемі: викладач – студент – викладач – студент ... і носила евристичний характер.

На початку створення студентами творчого продукту студенти визначали цілі своєї евристичної навчально-пізнавальної діяльності. Тобто, студенти на цьому кроці створення творчого продукту визначали тему, мету та основні завдання, які б вони хотіли відтворити в представленій роботі.

У процесі експериментальної роботи враховували, що власний вибір педагогом форм і методів навчання з використанням евристичного діалогу буде адекватним, якщо: по-перше, викладач погоджуватиме цілі вивчення теми з мотивами і можливостями студентської групи; по-друге, враховувати об'єктивну інформацію про особливості сформованих у конкретного студента навичок евристичної діяльності, індивідуальні особливості мислення, пріоритетні види активності, тобто про готовність студента до діалогу; по-третє, керуватиметься наявністю в змісті проблемних вузлів, доступних для обговорення студентами.

Ураховуючи, що більшість студентів під час реалізації підготовчо-мотиваційного компоненту запропонованої дидактичної моделі певною мірою оволоділи загально-навчальними вміннями, необхідними для продуктивної діалогової взаємодії, викладач під час лекції використовував низку евристик з використанням навчального діалогу.

Друга стадія діалогової взаємодії студенти виконували більш складні завдання з підготовки важливих освітніх продуктів – особисто обраних майбутніх тем з літератури, соціальної педагогіки, педагогічної творчості, розв'язання проблемних ситуацій професійного характеру.

За результатами опрацювання одного з проблемних запитань (за вибором виконавців) передбачалася підготовка коротких за обсягом твору-роздуму, есе або аргументованого узагальнення для подальшої роботи на семінарі та представлення зазначених творчих продуктів для прилюдного захисту. Можливість обрати найбільш близьку форму творчої роботи стала запорукою свідомого шляху до розвитку й формування пізнавально-творчої діяльності студентів. Характер семінарів на цій стадії визначався провідною метою попередньої роботи – дослідженням значимих для майбутніх фахівців проблем, тобто семінари здебільшого мали дослідницький характер.

Письмові й усні продукти студентської творчості були заздалегідь забезпечені навчально-методичним інструментарієм, підготовленим педагогами та студентами, які були обговорені в процесі евристичного діалогу, для всієї номенклатури самостійних робіт майбутніми фахівцями (творів, доповідей, рефератів, проектів тощо). Однією з найважливіших вимог до створення ними власних освітніх продуктів стало розкриття невідомого для інших студентів матеріалу та внесення власної позиції у доповідь, твір, есе тощо.

У процесі підготовки до семінарського заняття студенти зверталися до викладача за консультацією. Особливу увагу ми звертали на студентів, які мали середній та низький рівень знань з предмета. Потреба в консультуванні була зумовлена виникненням труднощів під час самостійного виконання завдання. Важливо наголосити, що під час консультації викладач не давав готових відповідей на запитання, а лише спрямовував пізнавально-дослідницьку діяльність студентів у такому руслі, аби вони самостійно зрозуміли питання, розв'язали сформульовані ними завдання. Посилаючись на вже відомий майбутнім вчителям матеріал, поданий під час попереднього лекції-бесіди, викладач ставив студентам запитання, які допомагали виявити прогалини в знаннях та робив певні поради щодо їх усунення [7].

У процесі проведення консультацій були виявлені суттєві утруднення студентів при підготовці обраних видів творчих робіт, які полягали в неспроможності знайти коректну відповіді на такі запитання: – яким чином віднайти й виокремити проблему дослідження та її окремі складові?; – яке співвідношення має бути між тезою та аргументами у доведенні своїх теоретичних і практичних поглядів? – які вимоги існують до формулювання тез і аргументів, щоб та чи інша думка стала найбільш зрозумілою для інших? – як сформулювати тему, щоб вона відображала актуальність та значимість для мене? – як визначити етапи конструювання обраного продукту, щоб він був зразковим для моїх одногрупників? – яким повинен бути герой мого продукту?

У процесі активного спілкування з викладачем та одногрупниками на попередньому занятті більшість студентів (за власним бажанням) обирали певні ролі: істориків, літературознавців, психологів, опонентів для основних виступів доповідачів, які погоджувалися чи не заперечували думки доповідачів, намагалися дискутувати, висловлювали свої зауваження та поради. При освоєнні теоретичного матеріалу на другій стадії творчої взаємодії використовували більш розгорнуту серію евристичних запитань. При цьому кожен серію запитань поступово ускладнювали – від запитань описового характеру до пояснювального, формувального і прогностичного. Уміння ставити такі запитання постійно, систематично і адекватно ставали свідченням достатнього і високого рівня розвитку умінь до діалогової взаємодії. Для якісного засвоєння теоретичного матеріалу застосовували певні механізми пізнавально-творчої діяльності, і передусім, аналіз через синтез, який через серію запитань давав можливість виявляти певні особливості об'єкту навчання в різних системах його існування. Спочатку викладач разом зі студентами виявляв ці системи, а потім студенти самостійно намагалися сформулювати необхідний комплекс запитань, щоб вичерпати зміст предмету навчання у розрізі різних систем його існування чи життєдіяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень... Отже, під час реалізації процесуально-операційного компонента створювались оптимальні умови для становлення й розвитку важливих професійно-творчих умінь, зокрема вести з учнями і колегами евристичну бесіду, дискусію, диспут, виявляти за допомогою серії евристичних запитань (самостійно або за допомогою викладача чи товаришів) невідомі, але важливі істини й факти, здобувати нові знання, порівнювати декілька точок зору, ставити запитання і оперативно відповідати на них тощо. Ці та інші професійно-творчі вміння майбутнього вчителя гуманітарних предметів концентруються на практиці в єдиний продуктивний механізм для створення основи будь-якої дисципліни – освітнього продукту.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань : изд-во Казан. ун-та, 1988. – 236 с.
2. Громова Н. В. Евристичне навчання в контексті гуманістичної парадигми освіти / Н. В. Громова // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. праць. – К. : Видавництво ПЛП «ЕКМО», 2005. – С. 102–108.
3. Демченко О. М. Педагогічна діагностика як засіб оптимізації самостійної навчальної діяльності студентів медичних коледжів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / О. М. Демченко. – Х., 2008. – 20 с.
4. Король А. Д. Диалог в образовании: эвристический аспект : научное издание / А. Д. Король. – М. : ЦДО «Эйдос» ; Иваново : Издательский центр «Юнона», 2009. – 260 с.
5. Кривонос О. Б. Формування професійно-творчих умінь студентів медичних коледжів у навчальній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / О. Б. Кривонос. – Х., 2009. – 20 с.
6. Лазарев М. О. Основи педагогічної творчості : навч. посіб. для пед. ін-тів / М. О. Лазарев. – Суми : ВВП «Мрія – Г» ЛТД, 1995. – 212 с.
7. Проценко І. І. Дидактична модель формування професійно-творчих умінь майбутніх викладачів у процесі їх діалогової евристичної взаємодії / І. І. Проценко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2011. – Вип. 35. – 212 с.
8. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.

Spysok vykorystanykh dzherel i literatury:

1. Andreev V. I. Dialektika vospitaniya i samovospitaniya tvorcheskoi lichnosti. Kazan', izd-vo Kazan. un-ta, 1988, 236 p.
2. Demchenko O. M. Pedahohichna diahnostryka yak zasib optymizatsii samostiinoi navchalnoi diialnosti studentiv medychnykh koledzhiv : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.09 «Teoriia navchannia». Kharkiv, 2008, 20 p.
3. Hromova N. V. Evrystychnne navchannia v konteksti humanistychnoi paradyhmy osvity, *Pedahohichni protsesy: teoriia i praktyka : zb. nauk. prats*. Kyiv, Vydavnytstvo P/P «EKMO», 2005, pp. 102–108.
4. Korol' A. D. Dialog v obrazovanii: e'vrysticheskiy aspekt : nauchnoe izdanie. Moskva, CZDO «E'jdos» ; Ivanovo : Izdatel'skiy centr «Yunona», 2009, 260 p.
5. Kryvonos O. B. Formuvannia profesiino-tvorchykh umin studentiv medychnykh koledzhiv u navchalnoi diialnosti : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.09 «Teoriia navchannia». Kharkiv, 2009, 20 p.
6. Lazariev M. O. Osnovy pedahohichnoi tvorchosti: navch. posib. dlia ped. in-tiv. Sumy, VVP «Mriia-H» LTD, 1995, 212 p.
7. Protsenko I. I. Dydaktychna model formuvannia profesiino-tvorchykh umin maibutnykh vykladachiv u protsesi yikh dialohovoi evrystychnoi vzaiemodii, *Zasoby navchalnoi ta naukovykh doslidnoi roboty: zbirnyk naukovykh prats / za zah. red. prof. V. I. Yevdokymova i prof. O. M. Mykytiuka / Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody*. Kharkiv, 2011, Volume 35, 212 p.
8. Xutorskoj A. V. Didakticheskaya e'vrystika. Teoriya i tekhnologiya kreativnogo obucheniya. Moskva, izd-vo MGU, 2003, 416 p.

Аннотация

Ирина Проценко

Формирование профессионально-творческих умений студентов в процессе творческого диалогового взаимодействия субъектов учебного процесса

В статье раскрывается содержание экспериментального исследования эвристического диалога как способа успешного формирования профессиональных умений творческого характера будущих учителей гуманитарных дисциплин: интеллектуальных, конструктивных, организационно-регулятивных и диалогически-эвристических. Выделены основные этапы (мотивационный, процессуально-деятельностный и диагностический) формирования таких умений, критерии для диагностического измерения их уровня. Выяснена важная роль профессионально-творческих диалоговых умений при создании творческих образовательных продуктов (произведение-размышление, рассказ, научный проект, реферат, эссе, эвристическая беседа) – основной цели эвристической учебной деятельности. Определены особенности применения вопросительной деятельности в групповой организации учебы студентов.

Ключевые слова: эвристический диалог, профессионально-творческие умения, диагностическое измерение, экспериментальное исследование, образовательный продукт, вопросительная деятельность

Summary

Iryna Protsenko

Forming of Professionally-Creative Abilities of Students in the Process Of Creative Dialogue Co-Operation of Subjects of Educational Process

In the article the content of experimental research of heuristic dialogue as to the method of the successful forming of professional abilities of creative character of future teachers of humanitarian disciplines has been revealed: intellectual, structural, организационно-регулятивных and dialogic-heuristic. The basic stages (motivational, process-active and diagnostic) of forming of such abilities, criteria, are distinguished for the diagnostic measuring of their level. The important role of professionally-creative dialogue abilities is found out at forming creative educational products (work-reflection, story, scientific project, report, essay, heuristic conversation) is primary purpose of heuristic educational activity. The features of application of interrogative activity in group organization of studies of students are determined.

Key words: heuristic dialogue, professionally-creative abilities, diagnostic measuring, experimental research, educational product, interrogative activity.

Дата надходження статті: «24» вересня 2013 р.